

**ТИЛ, АДАБИЁТ, ТАРЖИМА, АДАБИЙ
ТАНҚИДЧИЛИК: ЗАМОНАВИЙ
ЁНДАШУВЛАР ВА ИСТИҚБОЛЛАР**

халқаро илмий-амалий анжуман материаллари

ТЎПЛАМИ

2022 йил 15 апрель



Бухоро

INGLIZ TILIDAGI FRANTSUZ O'ZLASHMA SO'ZLARINI ASSIMILYATSIYA QILISH TURLARI

Safarova X.S.
BuxDU, o'qituvchi

Zamonaviy ingliz tili etimologik tarkibining yarmidan ko'pini o'zlashma so'zlar tashkil etadi, ular orasida birinchi o'rinni frantsuz tilidan o'zlashgan so'zlar egallaydi. Frantsuz tilining ingliz tilining lug'at tarkibiga ta'siri haqiqati bir necha bor qayd etilgan bo'lsa-da, bu ta'sirning tabiati yetarlicha o'rganilmagan. Ingliz tilida ko'p sonli frantsuz so'zlarining mavjudligi haqiqati yaxshi ma'lum, ammo ularning ingliz tilida rivojlanishi, assimilyatsiya darajasi va tabiati o'rganilmagan. Ayni paytda, aynan mana shu omil ikki til o'rtasidagi munosabatlarning tabiatini juda aniq ko'rsatib beradi, shuning uchun frantsuz tilidan olingan o'zlashma so'zlarning tabiati va assimilyatsiya darajasi zamonaviy ingliz tili lug'atini o'rganish uchun katta qiziqish uyg'otadi.

Xorijiy so'zlarni o'zlashtirgan til ularni uzoq vaqt davomida o'zgarishsiz qoldirmaydi. Bu so'zlar asta-sekin o'zining fonetik, morfologik va leksik qoliplariga mos ravishda o'zgartirilib, butun til tizimiga moslashtiriladi, ya'ni assimilyatsiya jarayonini boshdan kechiradi. Bu jarayon natijasida o'zlashgan so'zlar o'zining o'zga tillilik xususiyatini yo'qotadi, o'zlashgan tilning lug'at fonida ajralib turishni to'xtatadi va uning tarkibiy qismiga aylanadi.

Asosiy lug'at fondi yangi so'zlarning shakllanishiga asos, tilning leksik-semantik markazi bo'lib, ko'p jihatdan rivojlanish yo'llarini va o'zlashtirish qonuniyatlarini belgilaydi. U o'zlashtirilgan so'zlarning kirib kelishini tartibga soladi va ularning semantik mazmunini belgilaydi, odatda bu so'zlar o'zlashtirilgan va ma'lum bir xalq uchun yangi tushunchalarni ifodalovchi ma'nolarda tilda o'z ifodasini topmagan bo'ladi. Tilga kirib kelgan o'zlashma so'zlar til tizimida allaqachon o'z ifodasini topgan tushunchalarni bildirsa, ular asosiy lug'at tarkibidagi so'zlar bilan ma'lum sinonimik munosabatlarga kirishadi va kam qo'llaniladigan sinonimlar pozitsiyasida tildan chekkada qolib ketadi.

Muayyan tilning lug'at tarkibi bilan bog'lanib, o'zlashtirilgan so'zlar asosiy lug'at fondining rivojlanish qonuniyatlariga bo'ysunadi, ular grammatik tizim bilan birgalikda ularni til rivojlanishining ichki qonuniyatlariga muvofiq o'zgartiradi.

Tilda u yoki bu vaqtda paydo bo'lgan o'zlashma so'zlarning o'zlashtirilishi, ularning til tizimiga kirishi, til me'yorlariga bo'ysunishi va o'zgarishi qonuniyatlari ham tilning ichki qonuniyatlari harakati bilan bog'liq. O'zlashma so'zlarning tilning ichki qonuniyatlariga ko'ra o'z grammatik tuzilishi, tovush ko'rinishi va semantik mazmuniga ko'ra o'zgarishiga asoslanib, tilshunoslikda so'z o'zlashtirishning uch turini: morfologik, fonetik va leksik assimilyatsiyani belgilaydi. Ushbu uch xil assimilyatsiya bir-biri bilan chambarchas bog'liq, ammo ularning o'ziga xos xususiyatlari borligi sababli, ularning har birini alohida-alohida qisqacha tavsiflashni maqsadga muvofiq deb bilamiz.

Grammatik assimilyatsiya

Ingliz tilidagi frantsuzcha so'zlarning assimilyatsiya qilish jarayoni, birinchi navbatda, ularning grammatik tuzilishiga bo'ysunishida namoyon bo'ladi. Davrlar mobaynida rivojlangan grammatik tuzilma tilning, jumladan, uning lug'at tarkibini ham o'zgartiradi. Frantsuz tilidan o'zlashma so'zlar ingliz tilida mavjud bo'lgan paytdan boshlab ingliz grammatikasi qoidalariga muvofiq ishlatiladigan faol grammatik kategoriyalarga kiritilgan. Bu so'zlar ingliz tilidagi nutqning ushbu qismiga xos bo'lgan barcha fleksiya shakllarini oladi va bu shakllarni mahalliy ingliz so'zlari modeliga muvofiq shakllantiradi. O'zlashtirilayotganda, jins va sonni ifodalovchi otlardan oldin ishlatiladigan frantsuzcha le, la, les artikllari kabi morfologik bezaklar olib tashlandi. Biz o'zlashma so'zlarda grammatik jins kategoriyasining asta-sekin yo'qolishini kuzatamiz, bu ingliz tilidagi otlarning grammatik jinsi yo'qolishining umumiy tendentsiyasi bilan bog'liq. Shuningdek, barcha olingan otlar ingliz

tilidagi otlar bilan bir xil tizimga ega. Genitiv birlik va ko'plik s (es) - *beornes, hostages, toures, crunes* va boshqalarni qo'shish orqali yasaladi.

Ingliz tili me'yorlariga muvofiq sifatlar qiyoslash darajalaridan tashqari barcha grammatik qoidalariga bo'ysunmagan. Ingliz tilida mavjud fe'llar shaxslarga ko'ra tuslanadi (conjugation) va ingliz modeliga ko'ra sodda va qo'shma zamonlarni hosil qiladi. Ko'pchilik o'zlashgan frantsuz fe'llari zaif ingliz fe'llari (masalan, *to turn, to evoke, to control, to revenge*) tarzida preterit va sifatdosh II ning shakllanishi bilan tavsiflanadi.

O'zagi unli bilan tugagan frantsuz fe'llari 1-turning kuchsiz fe'llariga qo'shilgan, masalan, *cryien – qichqirmoq, assayin – urinmoq, obeie(n) – itoat etmoq*. O'zagi undosh bilan tugagan fe'llar birinchi marta Angliyaning janubiy qismida 2-tur kuchsiz fe'llari namunasiga ko'ra konjugatsiya qilingan, ya'ni hozirgi zamonda i va preteritda d dan oldin unli sinkopatsiyasiga duchor bo'lmagan, masalan, *servi(n) -served*.

Angliyaning shimolida ham, janubida ham 2-turning maxsus shakllari yo'qolganidan so'ng, ular barcha zaif fe'llar qatorida preterit hosil qila boshladilar.

Ingliz tiliga o'zlashgan ko'plab frantsuz sifatlarining o'ziga xos xususiyati ularning ko'plik shaklini saqlab qolishidir. Bunday sifatarni post-pozitiv qo'llanishda tez-tez uchramiz - *letters patents, place delitables, lords spirituels*; ammo, tilshunoslikning keyingi rivojlanish jarayonida ular tomonidan ko'plik shakli -s tugatilgan va frantsuzcha o'zlashtirilgan sifatarning postpozitiv qo'llanishi *court martial, heir apparent, knight errant* kabi muayyan turg'un birikmalarda saqlanib qolgan.

O'z so'zlar va bir til doirasidagi murakkab so'zlar ko'pincha o'zlashma so'zlar bilan bog'lanmaydi. Shunday qilib, hosila o'zakli o'zlashtirilgan xorijiy so'zlar bilan, agar bu so'zlar o'zlashtirilgan tilning leksik materiali bilan bog'lanmagan bo'lsa, soddalashtirish jarayoni sodir bo'ladi. Odatda ona tilidagi so'zlarni soddalashtirishning asosiy sababi zamon o'zgarishi natijasida sodir bo'ladi, so'zlar soddalashtiriladi, ular oddiy holga keladi. Xuddi shu jarayonni frantsuz o'zlashmalarida ham kuzatamiz.

Frantsuz otlari *control, rendez-vous, char-a-bancs, parterre*, ingliz tilidagi tarkibiy qismlarining ma'nosini yo'qotdi, ya'ni soddalashtirilgan va oddiy so'zlar sifatida qabul qilingan. Ba'zi hollarda ular birgalikda yozila boshlaydi, ularning fonetik o'zgarishi sodir bo'ladi. Bu, masalan, frantsuz tilidan ingliz tiliga *contre-roule* (lotincha *contra rotuladan*) shaklida kelgan va "xazinani qayd etmoq" degan ma'noni bildiradi. Mahalliy va xorijiy so'zlardagi soddalashtirishning farqi shundaki, ona tilidagi so'zlarda bu jarayon juda sekin boradi, o'zlashtirilgan so'zlar esa tilga kirishi bilan darhol sodir bo'ladi.

Natijada, o'zlashgan so'zlarning morfologik tuzilishi bu xalq tomonidan tan olinadi, o'zak morfemalar haqiqiy ma'noga ega bo'lib, keyingi so'z yasash qobiliyatiga ega bo'ladi, ingliz affikslari esa yangi so'zlarni hosil qilish uchun ishlatiladi. Shunday qilib, ingliz tilida -*ment, -al, -ess, -ance* va boshqalarda frantsuzcha kelib chiqishi bir qator qo'shimchalar va prefikslar paydo bo'ldi.

Frantsuzcha so'zlarning katta qismi -*ance, -ence* qo'shimchasi bilan tuzilgan: *ignorance, arrogance, entrance, repentance, innocence* va boshqalar. Demak, inglizlar uchun bu qo'shimchaning ma'nosi aniq bo'lib, uning yordamida sifat va fe'l o'zaklaridan mavhum otlar yasaladi. Shunday qilib, yangi "*hindrance*" so'zining shakllanishiga imkon yaratadi, bunda frantsuz qo'shimchasi inglizcha "*hinder*" fe'lining o'zagiga birlashtirilgan.

Xuddi shunday, ingliz tiliga *government, treatment, agreement* kabi so'zlarning tarkibiga kirgan -*ment* qo'shimchasi ham inglizlar tomonidan tan olindi va uning yordami bilan ingliz o'zagidan yangi so'zlar hosil bo'ldi: *fulfilment, bereavement, amazement, bewilderment*.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Safarova X. S. Syntactic features of loanwords and appendixes from French to English. Чет тилларни ўқитишнинг долзарб масалалари мавзусидаги Республика илмий-амалий анжуман 2021-йил 17-18 март. 304-305 pages.

2. Safarova X. S. The structural-semantic analysis of English language embeddings from French language. 167-168 pages.

3. Safarova X. S. Borrowed words from French to English language. Actual problems of modern science ,education and training 2021-йил , март. ISSN 2181-9750. 50-54 pages. <http://khorezmscience.uz> .

Safarova X. S. Assimilation features of word learning from French to English. 2nd International Conference on Science Technology and Educational Practices. May 15-16,2021. 225-227 pages. <https://papers.euroasiaconference.com/index.php/eac/article/view/491/486>